

Мовознавство

УДК 811.161.2:81'36

ББК 81.2 Ук

ГРАМАТИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ІВАНА ВАГИЛЕВИЧА

М. П. Лесюк

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
кафедра слов'янських мов; 76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. 0671092460; e-mail: mykolalesiuk@gmail.com*

У статті зроблено огляд та аналіз визначної мовознавчої праці відомого галицького вченого, поета, етнографа Івана Вагилевича "Grammatyka języka małoruskiego w Galicji". Відзначається, що ця праця зіграла певну роль у розвитку літературної мови в Галичині, але написана вона була польською мовою і під великим впливом російських граматики. Однак цінна вона перш за все ілюстративним матеріалом, який у певній мірі відображав мову галичан середини XIX століття.

Ключові слова: *граматика, мовні особливості, лінгвістична термінологія, основні фонетичні та граматичні риси, мова галичан, простонародна, книжна мова.*

Нещодавно минуло 200 років від дня народження відомого галицького вченого, письменника, етнографа, фольклориста, члена славнозвісної «Руської трійці» Івана Вагилевича, який попри різні, навіть діаметрально протилежні оцінки дослідників його творчості все-таки заслуговує, щоб про нього писати знову і знову.

По-різному склалася доля у членів «Руської трійці». Найтрагічнішою була в Маркіяна Шашкевича, бо мучився, хворів, страждав фізично і морально і відійшов з цього світу, який був до нього таким жорстоким, проживши усього 32 роки. Не краща доля була і в його побратима й однолітка Івана Вагилевича. Він також, як і М. Шашкевич, народився в 1811 році, і 2 вересня 2011 року громадянськість села Ясень на Івано-Франківщині, де народився І. Вагилевич, відсвяткувала цю поважну дату від дня його народження. Прожив він дещо довше, ніж М. Шашкевич, – 55 років, але це теж небагато. За певні порушення він був позбавлений священицького сану, після того жив у бідності і нужді (як і Шашкевич), був людиною боязкою, намагався вгодити полякам, якийсь час навіть редагував пропольську газету «Дневникъ Рускій», працював (кустосом) у бібліотеці Осолінських у Львові, коректором, директором архіву м. Львова, але так і не знайшов щастя в житті. Зате був він, як уже про це згадувалося, талановитим письменником і вче-

ним, багато працював і залишив немалу літературну та наукову спадщину, хоча не все при житті його було опубліковано. У «Русалці Дністровій» він видрукував зібрані ним народні пісні, написав до них передмову “Передговор. К народним руским пісням”, свої дві поеми «Мадей» та «Жулин і калина». Зазначмо тут, що друкував він свої наукові праці переважно чужими мовами. Це, з одного боку, свідчило про його ерудицію, добре знання слов’янських мов, але, з другого, – викликає жаль, що він не шукав можливості друкувати свої праці тогочасною українською мовою в галицьких часописах, як це робили його ж товариш Яків Головацький, Йосиф Лозинський, Йосиф Левицький та інші автори.

Анна Будзак із Кракова у своїй статті [1] робить огляд його опублікованих чи ще за його життя, чи вже в пізніші часи мовознавчих праць. Отже, у 1845 році він видав українську граматику польською мовою під назвою «Grammatyka języka małoruskiego w Galicji» (на другому титульному листі – назва Грамматика языка малорусского в Галиции сочиненная Ивановъ Вагилевичемъ, Львовъ. Печатано в Институтъ Ставропігiанскомъ, 1945), у різні роки чеською, російською мовами опублікував статті про гуцулів та бойків, а вже в недавні часи була ще опублікована його праця про лемків та передрукована з польського рукописного варіанта стаття про бойків. Студію ж його про гуцулів, яка була надрукована чеською мовою, передруковували кілька разів. Як на той час він зробив чимало для пізнання мови, культури, побуту галицьких українців, написав цілу низку мовознавчих, етнографічних та культурологічних праць [див. 2-9]. Треба додати, що крім усього, він ще й переклав прозою «Слово о полку Ігоревім», польською мовою надрукував «Latopis Nestora», праці «Kronika południowej Rusi», «Monaster Skit w Maniawie» тощо. Як відзначають В. Лев та Ю. Шевельов, Іван Вагилевич гаряче цікавився народним побутом і мовою, записував західноукраїнські говірки і матеріали до словника цих говірок. Підсумком цих зацікавлень була праця «Rozprawy o języku południowo-ruskim», уже названа «Grammatyka języka małoruskiego w Galicji» та підручник для шкіл «Начальныя правила малоруской граматики» [12, с.203].

Не все, що написав І. Вагилевич, потрапило до друку. Зокрема, у бібліотеці Василя Стефаника у Львові зберігається рукопис однієї з частин його праці «Rozprawy o języku południowo-ruskim», українсько-німецько-латинський словник «Idyotykon», який налічує 4400 лексем [1, с.205].

Якщо оглянути літературну творчість І. Вагилевича, мовознавчі праці, його широке листування з видатними людьми того часу, видно, яким працюючим, всебічно зацікавленим та ерудованим він був. Однак, як відзначають дослідники його творчості, зокрема й автори статті про нього в «Енциклопедії українознавства», філологічні праці І. Вагилевича “мали дилетантський характер”, оскільки “взорувалися на російській граматиці Греча і польській Корчинського” [12, с.203]. Це саме стверджував у своєму огляді галицьких граматик відомий галицький філолог Михайло Возняк [див. 11], який дав детальну і досить кри-

тичну характеристику цієї праці; він навіть наводив цілі сторінки, де Вагилевич слово в слово повторює Греча. Зрештою, це підтверджує і сам Вагилевич, що брав за зразок російські граматики Греча та Востокова.

І все ж граматика Вагилевича відіграла певну роль у тодішній Галичині. Можна не сумніватися, що І. Вагилевич прагнув у першу чергу ознайомити з українською мовою, якою розмовляли тоді в Галичині, польського читача. Це було важливо, оскільки поляки, як і деякі російські діячі того часу, не вважали українську мову самостійною, самодостатньою мовою. Але, без сумніву, було б краще, якби вона була написана для українців, українською, нехай галицькою мовою, бо на той час справжніх українських граматик ще не було. Була, правда, значно раніше написана граматика І. Могильницького, але опублікована не була і мало хто знав про її існування (був надрукований лише польською мовою її скорочений варіант, а точніше – вступ до граматики). Була граматика М. Лучкая, але це була скоріше граматика церковнослов'янської мови, була граматика Йосифа Левицького, але написана не для українців, а для німців, тобто німецькою мовою. Ще в 1834 році була написана граматика Йосифа Лозинського, але з певних причин він видав її аж у 1846 році, тобто на рік пізніше від Вагилевича. Написана вона була, до речі, теж польською мовою.

Граматика Вагилевича не надто велика за обсягом. У ній є 23 сторінки Передмови та 184 сторінки тексту. У Передмові автор стверджує, що українська мова поділяється на два основні наріччя – київське і галицьке. Межа між ними пролягає по ріках Серет і Буг. Виділяє, правда, ще й третє – карпатське, але не характеризує його.

У Передмові І. Вагилевич зазначає, що основною рисою української мови є “*pełnodźwięczność*” (повноголосся) і виявляється вона у появі голосних **о**, **е** після плавних і повторенню цих голосних. Говорить також про заміну **е** та **је** на **о** (очевидно, маючи на увазі початок слова у словах типу *один, осінь, озеро* тощо).

І. Вагилевич робить висновок, що наша мова є “*środkowym językiem*”, мовою, що сильно вплинула на писемні мови Польщі та Росії, але тут же й заявляє, що українська мова – це “*podrzecze obu, rozumiem przez to, że w stosunku do obu jest podrzędny*” [10, с.ІІ], тобто другорядною, підпорядкованою. Зате він правильно зазначає, що простонародна мова має чимало специфічних рис, більше, ніж їх має мова фольклору, а київське та галицьке наріччя мають стільки спільного, що їх не можна вважати окремими мовами. Далі в Передмові він намагається окреслити основні риси української мови, наводячи численні приклади, де українські **о**, **е** походять з **а** (для ілюстрації наводить різні приклади), **і** походить з **я**, але тут же говорить, що з **я** може походити й **е** (*ветерь, человек поведати*), **в** з **и** (*вчинити, вже*), **и** з **о** (*кунь, усточный 'wschodni'*), наводить цілу низку прикладів з повноголосними сполученнями, показує зміну приголосних, порівнюючи українську мову зі старослов'янською (що нібито сучасні приголосні походять від приго-

лосних старослов'янських: **п з ф** (*Степан – Стефан*), **ч < щ** (*ночь – ноць, обчій – обцій*), **ж < жд** (*межю – между*), **х < к** (*хрест – крест, хто – кто*), ілюструє усілякі чергування звуків, порівнює різноманітні відмінкові форми іменників, наводить багато-багато інших фонетичних та граматичних рис, яким присвятив аж 23 сторінки Передмови. Не всі вони доречні й правильні, оскільки він аналізує не тільки народні, але й книжні, церковнослов'янські форми, вважаючи, що саме із них походять українські. Фактично, цю “передмову” скоріше можна б вважати за розділ фонетики, бо майже вся вона присвячена різноманітним змінам та альтернаціям голосних і приголосних звуків у різних словах або в різних формах одного й того ж слова. Як власне українську особливість він підкреслює наявність у ній здрібнених “*słów na tki*”, тобто інфінітивів типу *спатки, спатоньки, спаточки*. Часто автор наводить окремі риси з народних говорів, якщо вони різняться з відповідними формами інших говорів, наприклад, з гуцульського: *вііл, пліт* (“*o przechodzi w grube i*”), *єблико, ерий, боєринь, боєтисе* (je z ja), що закінчення **-ця** в іменниках жіночого роду переходить у **-ца** (*пшеница, улица*), що в першій особі множини минулого часу уживаються форми типу *зналимь, малимь* (*ми знали, ми мали*), що в першій особі однини в деяких говірках відсутнє чергування **д, т** (*ходью, видью, платью – ходжу, виджу, плачу*), наводить низку інших рис. У кінці „Передмови“ він зазначає, що про свою працю нічого говорити не хоче. Якщо вона є доброю справою, то в рекомендації немає потреби, а якщо поганою, то “*zalecać go daremną byłąby praca*”, тобто було б невдячною справою рекомендувати її комусь, і тут же визнає, як уже зазначалося, що йшов при написанні книжки за “*wskazówkami*” Греча і Востокова – “*najlepszych grammatyków wielkorusskich*” [10, с. XXII]. Щодо правопису, то він теж заявляє, що пише так, як писали в XVI чи XVII ст. Замість **і** він пише всюди **о**, замість **в** у дієсловах минулого часу чоловічого роду – **л** і робить це свідомо. Він пише, що треба триматися історичного правопису, бо давні твори були написані “*czystym ruskim*”, але тепер [правопис] починає, мовляв, псуватися.

Подавши загальну характеристику української мови, автор переходить до конкретного викладу матеріалу. Структура його книжки виглядає так: Передмова (I–XXIII с.), Abecadło (1-2 с. Тут автор подає повну кирилицьку азбуку, яку “вийняв” з праці Копітара. Літеру **ъ** називає **о німе, ь – е німе**. Літеру **шта** читає як **шча**. Є тут і всі інші літери з позначенням їх числового значення, тобто **ксі, псі, фіта, іжиця** тощо, і при цьому він зазначає, що багато з цих літер уже не вживаються, але подає їх, оскільки вони, мовляв, є у старіших писемних пам'ятках).

На стор. 3-8 – “Wstęp”, який починається твердженням, що “малоруска” граматика “*naucza dobrze po małorusku mówić i pisać*” [10, с.3]. Подає тут кількість літер, але називає їх звуками (*głoski*), захищає **ъ**, вважаючи, що він мусить залишатися в мові, наводить старослов'янські приклади, де він читається у сильній позиції як **о**, проводить класифікацію приголосних, поділяючи їх на шиплячі (*szyczące*), свистячі

(szepłające), губні, горлові (г, к, х), піднебінні (р, л, н) та одну “язичну” – ц. Ще ділить їх на тверді та м’які, але жодної послідовності не дотримується. Наприклад, з, ц, с, т відносить до твердих, а б, в, г та шиплячі – до м’яких. Тут автор наводить різноманітні сполучення приголосних з голосними, чергування їх у різних формах слова і т.п. На стор.8 наводить перелік частин мови, серед яких називає і *imiesłow (przypisane)*. Дієслово називає просто *Slowo*. Числівник відносить до прикметника, а про частку як частину мови не згадує.

Część I, Źródłosłów. Тут автор дає пояснення, що таке етимологія (в дужках – словопроизведение) і каже, що вона має 9 розділів. У першому розділі – Rzeczownik (с.9) – дає визначення іменника, пише, що це може бути будь-який предмет реальності або такий, що є в нашій уяві. Автор подає основні значення іменника, поділ його на розряди (живі – неживі, одиничні – збірні, наявність граматичного роду, однини та множини, відмінювання іменників за відмінками тощо). Іменникові віділено майже 30 сторінок. Звичайно, тут також є чимало помилок, які автор привніс під впливом чи польської, чи старослов’янської мов, багато різних відмінкових форм виглядають штучними, надуманими. Проаналізувавши різні іменники за формою (за закінченнями), він подав назви сімох відмінків та їх значення і питання, на які вони відповідають. Терміни, назви відмінків – польські з перекладом на російські (mianownik – именительный, dopełniacz – родительный, celownik – дательный, biernik – винительный, wołacz – звательный, narzędnik – творительный, miejscownik – предложный). Усі іменники ділить на три deklinacje (відміни). Перша – це іменники чоловічого роду, друга – жіночого і третя – середнього (nijakiego). Подає відмінкові закінчення всіх цих іменників, і можна здогадатися, що багато тут незрозумілого і неправильного, тому що іменники, як відомо, за родами на відміни ділити не можна, хоч у сучасному поділі іменників за типами відмінювання і діє родовий принцип. Правда, тут він звернув увагу, що в багатьох іменників відбувається чергування звуків при відмінюванні, але дуже часто наводить неправильні закінчення, особливо у множині, які навіть у говорах не вживалися (напр., у називному мн. *зеркальцы, м Ёстечки* тощо). Зустрічаються у Вагилевича і чисто “механічні” помилки, допущені через неухважність. Так, він правильно зазначає, що називний множини може відрізнятися від родового однини лише наголосом і наводить слова *голова, вино, зеркало, масло* тощо, у яких дійсно форми цих відмінків відрізняються наголосом, але продемонстрував він це помилково, навівши приклад *отъ ногі* (род.одн.) і *моі ногі* (наз.мн.), тобто в другому випадку мав поставити наголос на о – *ноги*.

Зі стор.39 починається *Przymiotnik*, який, за Вагилевичем, означає “власність” предмета, хоч ілюструє це зовсім не присвійними, а якісними прикметниками (*молодое дерево, старый домъ, дужій конь, л Ёнивий чолов Ёкъ*). Далі таки наводить розряди прикметників (*właściwe, stosunkowe, wskazujące* – качественные, обстоятельственные, притяжа-

тельные), говорить про повні та короткі форми прикметників, їх ступені порівняння, зразки відмінювання. подає чомусь тут і займенник *весь*. У цьому розділі теж є чимало прикрих недоречностей. Так, автор говорить, що в мові можуть паралельно вживатися повні (*całkowite*) і короткі (*skrócone* – усеченные) форми прикметників. При “творенні” *skróconych* прикметників нібито перед кінцевим приголосним виникає голосний *o* чи *e* (автор вказує, в яких саме фонетичних умовах розвиваються ці голосні) і наводить приклади: *тонокъ, важокъ, друженъ, кисель* (кислий), *темень, дробень*, і навіть *хороберь*.

“Dodatek” (с. 56) присвячений “Liczebniku” (числівникові). Тут автор наводить розряди числівників, зокрема, *liczebnikowe* – количественные, *porządkowe* – порядочные, *ułamkowe* – дробные, *zbiogowe* – собирательные, стверджує, що числівники є або іменниками (*сорокъ, сто, тысяча, миллионъ, третина, тройка, копа* та ін.), або прикметниками (*одинъ, два, усі* порядкові, а також “уламки” – *полтора, полтретья* тощо), подає відмінкові форми, наприклад: *сорокъ, сорока, сороку, сорок, сорокомъ, о сороку, мн. сороки, сороковъ, сорокам, сороки, о сороках*, дає зразки відмінювання інших числівників.

В розділі III-ому описаний *Zaimek* – местоименіє (с. 64). Давши в принципі правильне визначення його як частини мови, автор ділить усі займенники на такі розряди: *osobiste* (личнАА), які означають три особи, *zwrotne* (возвратное), *dzierżawcze* (притяжательныА), *ukazujące* (оуказательныА), *względne* (относительныА), *pytające* (вопросительныА), *określone* (опредѣлительныА), *nieokreślone* (неопредѣленныА). Як бачимо, названі всі розряди, крім заперечних, але їх автор міг пропустити через неувважність, яка йому була характерна, що підтверджують численні помилки різного плану в цій праці (хоч би навіть у назвах розрядів, напр., *личнАА* зам. *ЛичныА*). Усі займенники цілком логічно він ділить на іменникові та прикметникові, що відповідає сучасному поділові їх на узагальнено-предметні та узагальнено-якісні. Далі подаються зразки відмінювання займенників, автор говорить про приставний приголосний звук *n* у непрямих відмінках займенника *онъ*, дає й інші коментарі.

У розділі IV автор розглядає *Słowo*, тобто дієслово [10, с.71]. Усі дієслова він ділить на “*klasy*”, тобто “залоги”, серед яких виділяє “*dѣйствительныА*”, “*oznaczające czynność, która na pewny przedmiot przecedzi*”, тобто в сучасному трактуванні – перехідні (*ученикъ читаем книгу*). З цих “*dѣйствительных*” дієслів творяться “*zwrotne*” (возвратные), які означають, що дія повернулася на той самий предмет – *думА мьетсА*; “*wzajemne*”, що означають взаємний *stosunek* між предметами – *Иванъ и Петр обоймаютсА*. Сюди ж автор відносить дієслова, які без постфікса *ся* не вживаються (*надіятися, боятися старатися*). Ці дієслова він називає “общіє”.

Другий “зalog” – це дієслова “*nijakie*”, а за російською термінологією, яку він використовує, – “*средніє*”, які означають дію, що не переходить на інший предмет, тобто в сучасному розумінні – неперехідні:

собака лежить, птица сидить, муха лѣтаеть. Сюди ж, за Вагилевичем, належать дієслова, що означають початок дії – трава *жолтѣеть*, рука *пухнетъ*. Тут він також говорить про дієслова *быти* та *ѣти*, які виконують функцію допоміжних дієслів.

Головними властивостями дієслова автор правильно вважає час, вид (по-польськи він називає “forma”) і “tryby” (наклоненіА). Форм (видів), як він пише, є кілька. Так, неопредѣленный (недоконаний) він ілюструє правильними прикладами - *ѣпишу, ѣсижу на столыцы* (хоч пояснення дає незрозумілі – що, мовляв, ці дієслова означають дію, з якої не ясно, чи дія відбувається власне у той час, коли про неї йде мова), то “forma dokonana” (опредѣленный вид) у нього ілюструється прикладами *ѣиду теперъ въ поле, онъ бѣгъ по улицы, коли ударилъ громъ*.

Крім того, у нього є ще форми:

- *częstotliwa* (многократный видъ), яка означає, що дія відбувалася кілька разів: *онъ бѣхаль верхомъ, ты хожуваль пѣшки, онъ бываль въ Львовѣ*;

- *jednotliwa* (однократный видъ), яка вже раз відбулася або ще відбудеться: *ѣмахнулъ, ты крикнешъ*;

- *nieskończona* (несовершенный), яка означає дію, що відбувається, відбувалася чи буде відбуватися без вказівки на її завершеність чи незавершеність: *розсмотрюваль, буду розсмотрювати*. (І. Вагилевич через неувважність допускає часто помилки різного, у тому числі й технічного плану. Наприклад, тут він написав: “która oznacza, że czynność się dzieje, działa lub dziać będzie”, де мало бути, очевидно, “działała” замість “działa”);

- *skończona* (совершенный), яка означає дію, що уже закінчена чи буде закінчена: *ѣрозсмотрѣль, + ѣрозсмотрю*.

Таким чином, автор виділив шість “форм” чи, за його термінологією, – видів, далі ще подає різні коментарі до них, але, як і в інших місцях, - плутано й не завжди зрозуміло. Говорить тут і про префікси, які називає “przysłówkami”, про те, що вони змінюють “форму” дієслова, демонструє це на дієслові *ходити* з різними префіксами.

Далі [10, с.74-76] говориться, що в українській мові є изъяснительное, повелительное и неокончательное “наклоненіА”.

У § 68 [10, с. 76] ідеться про те, що дієслово має три особи, але в наказовому способі немає першої особи однини, а форми третьої особи обох чисел творяться описово за допомогою слова *нехай* або *ать*, а в дужках показує, що це *да*. Цікаво було б знати, де саме в Галичині Вагилевич міг почути оце “ать”. Тут же подаються приклади уживання дієслова в однині та множині.

Починаючи з §69 [10, с.76], ідеться про “konjugację” – дієвідмінювання, або, як він перекладає, - спряження, але знову повертається до часових форм, пише, що минулий час має дві форми, одна з яких утворюється від теперішнього часу за допомогою особового займенника (*ѣ пи-*

саль, -ла, -ло, ты писалъ, -ла, -ло, онъ писалъ, -ла, -ло і т.д.), а друга – за допомогою допоміжного дієслова *быти* в теперішньому часі (*писаль емь (есмь, писалъ есь (еси), писалъ есть, писали есьмо, писали есте, писали суть*). Тут Вагилевич мав рацію, що показав другу форму минулого часу, оскільки в Галичині дійсно такі форми вживалися і вживаються й досі, але в третій особі однини та множини це допоміжне дієслово уже не вживалося, і це він узяв, видно, або з граматики М. Лучкая, або з якоїсь іншої старо- чи церковнослов'янської граматики.

Майбутній час показав у трьох формах, які вживаються й тепер, правильно зазначивши, що форми типу *писати иму* вживаються “w parzeczu kijowskiem”. Навів також форму, яка складається з дієслова минулого часу та допоміжного дієслова *бути* в майбутньому часі типу *буду писалъ* [10, с.78], які дійсно вживалися в Галичині тоді і вживаються в наддністрянському говорі й тепер.

Після 80 сторінки І. Вагилевич подає таблиці дієвідмінювання двох дієвідмін. У першій дієвідміні аж дев'ять класів-зразків, у другій – чотири. Разом у двох дієвідмінах подав аж 58 різних груп дієслів, причому дає лише особові закінчення з останньою літерою основи або й без неї. Навряд, чи хтось міг розпізнати, встановити, які це дієслова, і не те, що поляк, а навіть носій тодішньої української мови, яку описує автор. Він, очевидно, бачив, що насправді є лише два різновиди особових закінчень дієслів, які й зумовили їх поділ на дві дієвідміни, але без потреби подав аж 58 зразків. Тут теж помічена його неухважність, недбалість, бо, наприклад, подає зразки форм минулого часу, а пише, що це час “przyszły”, там же, де подає зразки майбутнього, пише час “przeszły”. Правда, потім чимало місця [с. 81-119] автор відвів для ілюстрацій дієвідмінювання, для переліку різних класів і груп дієслів, для зайвих і часто непотрібних пояснень і коментарів. Очевидно, під впливом німецької мови, він наводить групи “foremnych” і “nieforemnych” дієслів, тобто нібито правильних і неправильних, хоч тут достатньо було виділити окремо лише атематичні дієслова *дати, бути, їсти* та *-вісти*.

Добре, що не обминув він інфінітиви-демінітиви, зазначивши, що “Jako coś szczególnego w języku małoruskim jest słowo zdrobniałe”, яке твориться від основи інфінітива додаванням здрібнєлих суфіксів (наводяться ці різноманітні суфікси та приклади *питки, питоньки, питочки, спатки, спатоньки спаточки* тощо).

Розділ V – Imiesłów – [10, с. 120], тобто дієприкметник, який автор пояснює просто: “ze słowa urobionu przymiotnik”, тобто що це з дієслова утворений прикметник, і логіка в такому визначенні є. Ведучи мову про активні дієприкметники теперішнього часу, він, по-перше, наводить приклади з російської, а точніше – зі старослов'янської мови на **-щій**. По-друге, вважає, що творяться вони від форми третьої особи множини дієслова теперішнього часу заміною елемента (закінчення) **-тъ** на **-щій**: *несу-тъ – несу-щій, любА-тъ – любА-щій* і под. Аналогічно він пояснює творення активних дієприкметників минулого часу, яких, до речі, в усному українському мовленні в Галичині не було, а були вони лише в

“літературній” мові, тобто в мові, яка формувалася під впливом церковнослов'янської та російської мов. Оскільки ж він мав за зразок російську граматику Греча, то в нього й “запозичив” ці форми; в усному ж мовленні краян він їх почути не міг. Отже, Вагилевич вважає, що ці дієприкметники творяться від дієслів минулого часу шляхом заміни елемента **-ль** (**-ла**, **-ло**) на **-вшій**: *чита-ль* – *чита-вшій*, *люби-ль* – *люби-вшій* і под. На перший погляд, могло б здаватися, що дійсно саме так утворилися ці активні дієприкметники, насправді ж шлях їхнього творення був набагато складніший, але на той час ці глибинні процеси в мові ще не досліджував ніхто.

Так само просто (і, на жаль, примітивно) пояснює він творення пасивних дієприкметників теперішнього і минулого часу. Зауважмо, що в мові галичан пасивних дієприкметників теперішнього часу типу *дѣлаємый*, *вѣлаємый* також не було, й автор наводить їх, оскільки вони були в граматиках, на які він, м'яко кажучи, “орієнтувався”. Так ось ці дієприкметники, за Вагилевичем, утворювалися від дієслів першої особи множини теперішнього часу, у яких відкидалося закінчення **ь** чи **о**, а додавалося **-ый**: *любим-ь* – *любим-ый*, *дѣлаем-ь* – *дѣлаем-ый*. Насправді ж тут до основи теперішнього часу додавався суфікс **-м**, а потім родове закінчення. Автор ілюструє це словосполученнями, вивченими, напевно, ним самим, наприклад: *сынъ любимый отцемъ*.

Що ж до пасивних дієприкметників минулого часу, то вони утворювалися, як уважав Вагилевич, через заміну кінцевого **-ль**, **-ла**, **-ло** елементом **-нный**: *дѣла-ль* – *дѣла-нный*, *видѣ-ль* – *видѣ-нный* і под. Зрозуміло, що це теж неправильне трактування, бо ці дієприкметники утворювалися додаванням різних суфіксів – **-ен**, **-н**, **-т** – до основи інфінітива та родових закінчень. Але треба віддати належне авторові, що він детально аналізує і показує на прикладах різноманітні чергування (зміни) приголосних при творенні тих чи інших дієприкметникових форм [див. 10, с. 120-124].

У шостому розділі граматики розглядається “Przysłówek” (прислівник). [10, с. 124]. Усі вони діляться на “качественныѦ” та “обстоятельныѦ”, а за значенням автор виділяє аж сім різних розрядів, слушно зазначаючи, що окремі з них можуть мати ступені порівняння.

На 127-й сторінці автор граматики подає Додаток, у якому говорить про “imiesłów nieodmienny”, тобто про дієприслівник. Дієприслівники теперішнього часу, за Вагилевичем, творяться так само, як і дієприкметники, – від форми третьої особи множини відкиданням закінчення **-ть** і додаванням елемента **-щи**), а дієприслівники минулого часу – від дієслів минулого часу шляхом відкидання елемента **-ль**, **-ла**, **-ло** і додаванням **-вши**. Слідуючи за російськими граматиками, він наводить також форми типу *дѣлавъ*, *гадавъ*, *несъ*, причому заявляє, що вони „miejscowo“ навіть частіше вживаються, ніж форми на **-вши**. Ясна річ, що в усному мовленні простих людей він не міг почути таких форм.

Розділ VII присвячений прийменникові [10, с. 128-129], який автор не відрізняє від префікса, тобто називає “*przymkami*” й ті колишні прийменники, які поєдналися з наступними дієсловами, але тут можна йому не вважати це за зле, оскільки етимологічно префікси такі були прийменниками.

У восьмому розділі [10, с. 129] розглядається *Spójnik* (сполучник). Тут він теж згромадив до купи різні речі. Поряд із власне українськими сполучниками він наводить і польські та російські (*понеже, ать, если, ежели*, а також слова *правда, видно, звѣстно* та інші).

У розділі IX розглядається *Wykrzyknik* [10, с. 130], наведені різні українські вигуки, а також вигукові слова типу *брАзь, пукъ, дзень, бухъ, лускъ, шустъ* тощо.

На сторінці 131-й починається Частина друга граматики – *Składnia* (синтаксис), яка має три розділи: словосполучення, порядок слів у реченні, особливі правила синтаксису. На початку автор дає лаконічне і цілком логічне визначення синтаксису: це збір правил, згідно з якими частини мови поєднуються між собою, щоб створити зрозумілу цілість. Звичайне, просте речення складається з підмета, присудка та зв’язки. Крім головних членів речення, які, як звично, автор називає по-польськи та по-російськи, він наводить приклади й інших членів речення – означення, прикладки, ілюструє це відповідними прикладами. Для ілюстрації прикладки наводить таке речення: *Петр, хвала своего вѣка, прославиль Русь край великій и богатый*, у якому, на жаль, не виділив другу прикладку – *край великій*. Далі автор говорить про “доповнення”, але не згадує про обставину, дає визначення простого речення та складного, веде мову про узгодження між членами речення, про порядок слів, широко ілюструє значення відмінків, їх уживання, сполучення з іншими словами тощо. На жаль, без помилок і тут не обходиться. Наприклад, ілюструючи сполучення родового відмінка іменника з числівниками, наводить сполучення *чотыре воловъ*. Після опису відмінків також досить повно і широко ілюструє значення та вживання прийменників, бо в розділі про прийменник так і зазначив, що детальніше про їх уживання йтиметься в розділі *Składnia* (аж на 10 сторінках) [див.10, с.151-161].

Другий розділ синтаксису присвячений складному реченню, в якому автор наводить різні їх типи [10, с.161-173].

Третю частину книги І. Вагилевич присвятив вимові звуків, орфоepії [10, с.173]. Розглядаючи вимову голосних, він зазначає, що голосний *а*, наприклад, після шиплячих вимовляється як *е*, наводить приклади *жалъ, чась, жах, шар, часть* і пропонує читати їх як *жель, чесь, честь, жехъ, шеръ*. Так само пропонує читати голосний *а* і після інших м’яких приголосних *lek, mieso, wiezy* “в’язи”. До речі, таке написання наведених слів він пропонував ще раніше своїм побратимам – членам «Руської трійці» М. Шашкевичеві та Я. Головацькому, але тоді цю пропозицію не сприйняли. Дуже цінну думку висловив щодо вимови етимологічного *о* як *і* в закритих складах, зауваживши, що це не стосується

о, яке походить із ъ та ъ: *бровь, кровь, волкъ, мохъ* та ін. Шкода, що подає двояку вимову Ъ – як *је* та як *і*.

На стор.177-179 автор подав правила вимови приголосних. Тут, наприклад, він пропонує вимовляти тверде л як *в*, але не тільки там, де він був складотворчий (*вовк, шовк, жовтий*) та в дієсловах минулого часу, але і в іменниках *орел, стіл, віл, сокіл*.

Четверта частина книжки – О іloczacie, тобто про наголос – [10, с.179-181]. На стор.183-184 іде Sprostowanie omylek, де вказані сторінки і рядки помилково написаних слів.

ГраMATика І. Вагилевича, як про це йшлося, мала неабияку цінність, бо зібраний і проілюстрований у ній багатий матеріал з народної мови. Але вона мала б ще більшу цінність, якби описувала власне українську народну мову, якби автор не був під впливом і в полоні чужих граматик і не стягав до своєї праці чужі форми й чужі вирази та слова, якби був пропонував українські терміни на позначення тих чи інших мовних понять. А так він змішав у ній різні приклади – і з народної мови, і з друкованих пам'яток, які були написані в основному церковнослов'янською мовою, і з російських граматик. І все ж маємо бути вдячні нашому видатному краянинові за його працю.

Література

1. Будзяк А. Словники Івана Вагилевича як джерело діалектологічних студій / Анна Будзяк // Діалектологічні студії. 4. Школи, постаті, проблеми – Львів, 2004. – С. 204-219.
2. Вагилевич І. Гуцули: Карпатские горцы / І.Вагилевич // Сын Отечества. – 1842. – № 3. – С. 1-33.
3. Вагилевич І. Гуцули, обитатели восточной отрасли Карпатских гор / І.Вагилевич // Пантеон. – 1855. – Т. 21. – Кн.5. – С. 17-56.
4. Вагилевич І. Лемки – мешканці західного Прикарпаття / І.Вагилевич // Народна творчість та етнографія. – 1965. – №4. – С. 76-80.
5. Вагилевич І. Бойки – русько-слов'янський люд у Галичині / І.Вагилевич // Жовтень. – № 11-12. – 1978. – С. 112-130.
6. Wagilewicz I. Huculové, obyvatelé východního pohoří Karpatského / I.Wagilewicz // Časopis Českého Muzeum. – № 4. – Praha, 1838. – S. 475-498; 1839. – №1. – S. 45-68.
7. Wagilewicz I. Wojkowé, lid ruskoslawanský w Haličich / I.Wagilewicz // Časopis Českého Muzeum. – № 1. – Praha, 1841. – S. 30-72.
8. Wagilewicz I. Huculové / I.Wagilewicz // Obrazy rakouských zemí, národů a dějin. – Praha, 1858. – S. 158-161.
9. Wagilewicz I. O mieszkańcach Wschodniej Części gór Karpackich / I.Wagilewicz // Przegląd Naukowy. – 1844. – Т.2. – № 15 – S. 161-177; Т.4. – № 28. – S. 16-27; № 29. – 48-60; № 30. – S. 73-85.
10. Wagilewicz I. Grammatyka języka małoruskiego w Galicji / I.Wagilewicz. – Львовъ, 1845. – 30+184 с.

11. Возняк Михайло. Студії над галицько-українськими граматиками XIX в. / Михайло Возняк // Записки Наукового Товариства імени Шевченка. – Львів, 1910. – Т.ХСШ. – Кн.1. – С. 90-120.
12. Лев Василь. Вагилевич Іван / В.Лев, Ю.Шевельов // Енциклопедія українознавства. – Париж–Нью-Йорк: Молоде життя, 1955. – Т.1. – С. 203.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 08.09.2011 р.
Рекомендовано до друку докт.філол.наук, професором Скабом М.С.*

IVAN VAHYLEVYCH'S GRAMMAR OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

M. P. Lesiuk

*PreCarpathian National University named Vasyl Stefanyk;
76025, Ivano-Frankivs'k, st. Shevchenko, 57;
ph. 067-109-24-60; e-mail: mykolalesiuk@gmail.com*

The paper analyzes the outstanding linguistic work "Grammar of the Ruthenian language in Galicia" by Ivan Vahylevych, a famous Galician poet, ethnographer and philologist. It considers that this research had played a certain role in the development of literary language in Galicia, even though it was written in Polish and was affected greatly by the Russian grammar books. However, it contains valuable illustrative materials which reflect the language of the people in Galicia in the middle of 19th century.

Key words: *grammar, language peculiarities, linguistic terminology, main phonetics and grammatical language features of people in Galicia, people's and literary language.*